

ШЫН

№ 121
(18083)

2011 чылдың
октябрь 20,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Шинтиел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Көдээниң хөөннери

ТАРААЛЫГДА ТОДУГ-ДАА, ЧОРГААР-ДАА...

Каш чүзүн малды малдаан ажил-ишчи чоннуг, тараалаң, бай Сүт-Хөл кожуунга күстүн аяс-чаагай бир хүнүнде чедер аас-кежиктиг болдум.

Көдээ ажил-агый эргелелиниң ртукчузу Анатолий Конгарович Сарыглар-биле ажил-агый чугаавыстың кол утказы уунда көдээ ажил-агыйының байдалы болган.

Кожуунда каш чүзүн малдың саны чыл санында өзүп турары онун тодуг-догаа амыдырал-талгазының херечизи. «Хойлуги — каас, инектиг кижиги — тодуг» чугааның үндезини ол дээрзин хөлчүлөр ыяк билер. Ынчангаш уң хуу-даа малы, кады эштегелер болур көдээ ажил-агый теративтеринде-даа, күрүнениң гаш муниципалдыг каттышкан ажил-агыйларда-даа мал бажыын — шээр малдың баш санын, бода малдың баш санын 11 муң четкен. Көдээ ажил-агый продукциязы: эът бүдүрүлгү — 110, сүттү 151 хууга күүсетки кожуунун экономикагын деңгээл көдүргөн. Оон-биле чергетир чер ажылы сайзырап, оон май эвес дүжүттү ап турарын наарга безин сеткилге үнүг.

Зоотехниктиг норма-биле 20936 малга 13600 тонна кышкы чем наварын белеткээр ужурулуг. Хөлдүн кожуун чагыргазы стун 1-ден сентябрь 1-ге чедир чемин белеткээр талазы-биле ытчы айны чарлааш, малга бычтем-суурну белеткеп, планныг алдазын ажыра күүсеткен. Чай-үнген болгаш тарымал сиген деринден 13856 тонна сигенни нчилер кезип, малчын кодан-а чедирген. Оон иштинде көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери 5255 таны, тараачын фермер ажил-агыйлары — 30 тоннаны, чурттакчы 8481 тоннаны кезип алган. Камал чеминиң курлавыры четчир гаш артып турда, кыштын дыг-даа берге шылгалдазын ажырап эрте бээр дээрзин малды дап чоруур кижиги билер.

Күсүк үениң база бир чымыш-кижи — дүжүт ажаалдазы. Ие-е хумагалыг хамаарылгадан беримчени алыр дээрзин көдээ ажил-агыйының тускай эртемниги ыяк билер. Ынчангаш бо чымышчилдигени үе-шаанда дап, «Ак» бугазындан сугга-ганы кылганындан кожуунун ажил-агыйлары эки көргүзүлгелерни алган. Көдээ ажил-агыйының кооперативи, күрүнениң уни-верситет бүдүрүлгези «Ишкин» биле муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгези «Сүт-Хөл» тараа культураларының ичин 3167 га шөлге чашкаш,

тарааның чаагай дүжүдүн алган.

Бо хонуктарда күсүк ховуларда ажил адакталган. Кожуунун чер ажилдыглары картофель болгаш ногаа аймаан сентябрь 29-га чедир төндүр ажаап алган. 1 гектардан ортумаа-биле 128 центнер картофельди база 110 центнер ногаа культураларын алганы сугатчылар-ның болгаш ногаажыларның кызымаккай күш-ажылының чедишкени дээрзин Анатолий Конгарович оновичиниң онзалап демдеглээни чөптүг. Ол чедишкени эрткен чылгы көргүзүлгелерге деңгээрге, каш катап хөй.

Ажил-агыйлар 1583 га черден 1812 тонна кызыл-тасты, 1614 га черден 1822 тонна суланы, 27 га черден 35 тонна арбайны, 0,5 га черден 1 тонна чинге-тарааны, ниитизи-биле 3670 тонна тараа культураларын ажаап, бир га черден ортумаа-биле 11 центнер дүжүттү

алган. Амгы үеде тараа шөлдеринде ажилдап турар 8 комбайнга немештир Чөөн-Хемчиктин Искрадан база Улуг-Хемден 1-1 комбайнны немелде күш кылдыр киригени дүжүт элбек дээрзин бадыткап турар.

Сергей Ирбен-оолович Ондар-ның удуртканы «Сүт-Хөл» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгези — шынарлыг тарааны тарып непередир талазы-биле тускай эргени чаалап алган республикада каш санныг ажил-агыйларның бирээзи. Ынчангаш Тыва Чазактың, Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының мурнундан субсидия хевирлиг

деткимчени олар ап турар. Бо чылдың чакы тарылгазынга база күсүк дүжүт ажаалдазынга хереглээр кывар-чаар материалдарның чарыгдалдарына, үрезиниң төлөвинге дээш көдээ ажил-агый эргелели дамчыштыр кожуунун чер ажилдыглары 1 млн. 700 муң рубльдин субсидиязын алган. Чазактын мурнундан шилчиттинген

көдээ ажил-агый кооперативи база макталдыг ажилдыг. Ону Алексей Минчиер-оолович Ондарның билдиги удуртуп турарының бир херечизи — күш-ажылчы чедиш-киннеринде. Оон чугаазы-биле алырга, бо чылын дүжүт канчаар-даа аажок эки болган. База ол ышкаш чылыг, аяс хүннер үргүлчүлөдиг болганындан тараа-быдаазын үе-шаанда ажаап ап четтигипкен. Оон «тараалыгда тодуг-даа, чоргаар-даа» дээни дыка шын.

«Кызылдың куш фабриказы-биле кады ажилдажылганың керээзин чарып алган бис. Ам ажил-агыйларның ажаап алганы ак-тараазының чамдызын ол бүдүрүлгеге хүлээдир талазы-биле ажилдар эгелээр чүве — деп, Сүт-Хөл кожуунун көдээ ажил-агый эргелелиниң удуртукчузу А. Сарыглар чугаалааш — кожууну стун 70 чыл болуп турар юбилейин күш-ажылчы чедишкиннер-биле уткуп турар мурнакчы ишчилерни онзалап айтып көрей. Оларның аттары бо» — деп таныштырды.

Боттарының күш-ажылчы чедишкиннери-биле өскелерге үлегер-чижек болуп чоруур көдээниң ишчилери кымнарыл дээр, Бора-Тайгадан «Сүт-Хөл» МУБ-тун сугатчызы Павел Саган-оолович Ооржак, «Ишкин» КУБ-тун Ишкинде сугатчызы Василий Дозурашович Ондар, Алдан-Маадырда «Даялыг» КАК-тын директору, эң-не эки тараажы Алексей Минчиер-оолович Ондар, «Ишкин» КУБ-тун Хөр-Тайгада комбайнеру Артыш Владимирович Сат, көдээ ажил-агыйының хоочуннары, мурнакчылар Ортун Эртинеевич Сарыглар, Борис Чадамбаевич Монгуш болгаш оон-даа өскелер-дир. Ынчангаш мурнакчыларга деңнежип, ам-даа күженишкенин ажилдаарынче сүт-хөлчүлери кыйгырдым.

Айлаң МОНГУШ.

Хүннүн медээлери

СОРУЛГАЛАР САЛДЫНГАН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол тус черниң бараан бүдүрүкчүлерин бүгү талалыг деткирин болгаш бюджет чарыгдалдарын чогумчалыг болдурарын 2012 чылдың кол сорулгалары деп демдеглээн.

Ындыг медеглелди Чазак Даргазы ТР-ниң Чазак Чөвүлелиниң болгаш Дээди Хуралдың каттышкан хуралына кылган. 2012 чылдың бюджетин сайгарып чугаалажып турар үеде кандыг айтырылгарже кол кичээнгей салырын күүсекчи эрге-чагыргага болгаш депутат корпусунга сүмелзэн.

2012 чылда республиканың каттышкан бюджетиниң орулгалары 15 млрд. 484 млн. рубль болур, чарыгдалдары—15 млрд. 869 млн. рубль. Бир эвес чыл дургузунда федералдыг конкурстарга идепкейлиг киржир болза, 1,5 млрд. рубльди немей кирип алыр арга тургустунар.

Чыл санында боттун орулгалары өзүп турар-даа болза, республиканың бюджетиде сайзырал бюджетиде болбайн турар дээрзин Ш.Кара-оол айткан, ол сорулганы чогумчалыг шийтирилээринге 2012 чылда тус черниң бараан бүдүрүкчүлерин деткириниң хемчеглерин уламчылаары чугула деп демдеглээн.

КАШ ХОНУК ЧЫРЫК ЧОК

Ырак-узак Тере-Хөл кожуунун төвү Кунгуртуг суур сөөлгү каш хонук дургузунда электри чыры чок чурттап келген.

Чурттакчылыг бо черниң чырык хандырылганың талазы-биле дээштиг хемчеглерни алырын Тываның Энергетика яамызының удуртукчуларындан ТР-ниң Чазактың Даргазы Ш.Кара-оол негээн.

Кунгуртуг суурнуң дизельдиг электри станциязы «баш аары» болдурар чүүл апарган. Оон дизель-генераторлары үрелген. Оларны ажылгаарына чогумчалыг байдалдарны тургуспааны, муниципалдыг эрге-чагырганың ажил-агыйы эвес чоруу чонну ыңдыг бергедээш-кинге таварыштырган деп, Тываның Баштыңы ол суурга чорааш, айткан. Шынап-ла, Чазактың улуг күженишкенин үндүрүп тургаш сadyп эккеп, ол ырак-узак черге чедир бергени үнелиг эдин багай ажылгап, ону тургускан оран-саваның серизинден дээр көстүп турары, электри сывырындактарын кайы хамаанчок октапканы, хир-чамының баш ашканы дээш Ш.Кара-оол кожуунун удуртулганын чемелзэн.

Чазак Даргазының чоранының соонда 300 киловатт күчүлүг дизель-генераторну далаш-биле чорутканын республиканың энергетика сайыдының оралакчызы Роман Кажин-оол дыңнаткан.

ХООЗУН САН-ТУҢ ТУРБАС УЖУРЛУГ

Октябрьның 17-де Тыва Республиканың Чазаның болгаш Дээди Хуралының чөвүлелдеринин каттышкан хуралы Чазак Бажыңга болуп эрткен. Аңаа Чазак кежигүннери болгаш депутаттар «2012 чылда болгаш планын 2013-2014

чылдарда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунун төлөвилелинин «0 дугаар» номчулганын кылган. Каттышкан хуралды ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оол башкарып эрттирген.

«0 дугаар» номчулга дээр, республиканың яамаларына ажилдап кылдырган документинин төлөвилелин депутаттар-биле кады сайгарып көөрү-дүр. Оң соонда Дээди Хуралдың комитеттеринге сайгарылганы эртер. Ноябрь 1-ге чедир Чазак бадылааш, Дээди Хуралче чоруткан турар ужурлуг.

Келир чылдың бюджетинин кандыг болурунга хамаарыштыр Чазак Даргазы делгереңгей чугааны кылган. Октябрьның 21-де Күрүне Думазы чурттуң 2012 чылда бюджетинин дугайында айтырыгын бирги номчулганын кылдыр. Чурттуң бюджет чедишпес болуп артпышаан, сандараашкынның салдары ам-даа дээштиг болуп артып турар, ынчангаш бистер бедик дотацияда регион болганы-выста көпөк бүрүзүн хынамчалыг чарыгдар, боттун орулгаларын бүгү аргаларны ажылдап тургаш, өстүрер ужурлуг бис. Боттун орулгаларына хамаарыштыр бурунгаар базым бар деп болур. Ол чылда 20-23 хуу өзүлдегил деп демделеттинген. 2007 чылда ниити орулга 19 млрд. рубль турган болза, 2010 чылда 29 млрд. рубль болган.

2012 чылда республика бюджетинин социал угланышкыны база улуг болуп артар. Каттышкан бюджеттин орулгаларының хемчээли 2012 чылда 15 млрд. 484 млн. рубльге планнаттыган. А чарыгдалдар — 15 млрд. 869 млн. рубль. Эрткен чылын федералдыг бюджеттен 1 млрд. ажыг рубльди республика янзы-бүрү төлөвилелдер болгаш программалары камгалап ап келгени-биле федералдыг бюджеттен алыр аргалыг болган. Ол дээрже чүнүң-даа мурнунда «Чаңгыс демниг Россия» партия-зының болгаш Күрүне Думазының депутаттарының улуг деткимчезинин ачызы-дыр.

2012 чылдың бюджетинин 70 ажыг хуузу социал хережелдерге угланган: 33 хуузу өөредилгеге, 18 хуузу кадык камгалалы болгаш күш-культураже, 14 хуузу социал политикаже, 5 хуузу культураже. Ынчангаш чамдык яамалар келир чылгы чарыгдалдарынче болдунмас хөй акша түнү салыр бис деп турарын Чазак Даргазы шүгүмчүлзэн. Болдунмас хоозун сан-туң турбас ужурлуг.

Келир чылын база тус чернин бараан бүдүрүлгезинин айтырынынче кол кичээнгейни угландыраарын Шолбан Валерьевич саналдаан. Сайгарлыкчы чорукту эгелеп турар сагынгыр-тывынгыр кижилерни деткирин, оларның бүдүрүлгелеринин чарыгдалдарын күрүне дуглажырын, дериг-херекселдер чаартырынын чарыгдалдарының 50 хуу-зун төлежирин өөренип көөр аргазын тып турар. Көдээ ажил-агый продукцияларының бүдүрүкчүлери-нге субсидияларын бээринин, чуртталга оран-савазының тудуунун механизмдеринин чаа аргаларын тыварын бюджет тургузукчулары-нга Чазак Даргазы дааскан. Ипотека-биле чурттаар оран-саваны чүгле шыдалдыг кижилер тудуп алыр аргалыг, а бөдүүн чурттакчы чоңга өске аргаларын — өрттээ чиик, улуг

эвес хемчээлдиг бажыңнарны тударынын аргазын тыварын ипотека талазы-биле ажилдап турар институттарга дааскан. Ипотека айтырынын бөгүндө чылбайн турарын Дарга айтып, ол талазы-биле хемчеглер алыр үе келгенин демделгезэн.

Шын угланышкынны шилип алган бис деп бодап турган бис, ам аңаа чигзинип тур мен. Билер-ле болгай силер, 2007 чылга чедир муниципалитеттеринин үндүрүглери дыка эвээш турган. Оларны деткири-биле элзэн хөй үндүрүглери муниципалдыг тургузуктарже шилчидип бердивис: транспорт чизелээшкенин 100 хуузу-биле, көдээ ажил-агыйның үндүрүглери 100 хуузу-биле, эт-хөреңгинин 50 хуу, сайгарлыкчы чоруктан үндүрүгүн 10 хуузу. Ол хиреде кышка белеткел дзэн ышкаш бөдүүн айтырыгларны муниципалитеттер херекке албайн турар — дээш, онзалап айтып, оң чижээнге Тере-Хөл, Сүт-Хөл кожуун чагыргаларын адаан. Кунгуртудга школа септелгези ам-даа доозулбаан, Ишкнде школа тудуу олчаан турупкан. Муниципалдыг тургузуктарның удуртукчуларының тура-сорукутундан болгаш профессионал чоруктан дыка хөй чүүлдер хамааржыр. Бөгүндө тус чер бот-башкарылга органдарының ажилында улуг четпестер илерзэн. Кызыл кожуунда суму чагыргазына ажилдадыр кадрлар безин тывылбайн турар. Ынчангаш кадрлар айтырынын чугулалап өөренип көөрүн Чазак Даргазы шыңгызы-биле тургускан.

Бай-Тайга кожуун дээди эртемниг эмчилер-биле 34-ле хуу хандыртыган. Ол хиреде дипломнуг дыка хөй аныктар ажил чок, ажил тывылбас деп турар. Чүгле эмчилер эвес, өске-даа мергежилдиглер ындыг. Ынчангаш аныктарны көдээже хаара тудуп, аңаа ажил-даарына таарымчалыг байдалдарны тургузарын бүгү муниципалдыг тургузуктарның удуртукчуларындан негзэн. Ылаңгыя көдээже орус дылдыг башкыларны, даштыкы дыл башкыларын эвилелдээр, оларга деткимченин аңгы-аңгы хевирлерин тургузарынын чугулазын демделгезэн. Ынчан дээди эртемниг аныктар көдээже үнер.

Ынчан көдээ школаларының доозукчулары чурттуң кайы-даа дээди өөредилге черлеринче кирип ап шыдаар билигил болур.

Оон аңгыда муниципалдыг тургузуктар республика бюджет-биле демнежил кады акшаландыраар дээш хүлээнип алганы тудугларның болгаш өске-даа ажил-агыйларның акшаландырышкынын саададып, хүлээлгезин күөсетпейн турарын Шолбан Валерьевич шүгүмчүлзэн. Ынчангаш кожуун бюджеттерин долдуруп алыры-биле үндүрер хавырылдазын шыңгырадыр чугула. Ылаңгыя «ээ чок» черлерге хамаарыштыр дарый хемчеглерни ап, кижилер хуу черлерин документ езугаар бодунуң адынга демделгедирин, ол чер дээш үндүрүүн төлзэн турарын чедип алырын муниципалдыг тургузуктарның удуртукчуларындан негзэн. Ол дээрже эвээш эвес акша-түң-дүр. Боттарының-на харыылаары ужурлуг мыа мындыг ажилдарын безин оларның кылып чадап турары харыысалга чок чорук-тур дээрзин ол айтыкан. Бо бүгү четпестерин эдери-биле чер-черлер-биле чогуур ажилдарны чорударын, округтарынын чурттакчыларының ортузунга тайылбыр ажилын күштелдирерин Шолбан Валерьевич депутаттардан дилзэн.

Улаштыр Ш.В.Кара-оол каттышкан бюджеттин орулгалыг кезээнин тургузуунда өскерилгелерге доктааган. Ол өскерилгелер федералдыг деңгелде элзэн черлерин бүрүн эргелеринде өскерилгелер болганы-биле холбашкан. Чижээлээр, транспорт аймаанын чизези дээш күрүне кааылызы федералдыг деңгелдег апар. Ынчап кээрже, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларда республика бюджетинден чарыгдалдар кылып тургаш септеп алыр аргалыг болган оран-саваларывыс федералдыг деңгелдиг апарганы ол-дур. Муниципалдыг орулгандан 35 млн. рубль казыттынып чыдары ол. Алкоголь продукциязы дээш аскитеринин 60 хуузу азы республика орулгасындан 118 млн. рубль кызырлыр. Үндүрүглөр стандарттарын өстүргени-биле өскерилгелерге база Дарга доктааган. 2012 чылдың бюджет айты-

рынга хамаарыштыр санал-оналдарын хуралдың киржикчилери үлешкен. Экономика сайыды Людмила Трусова республика программаларына хамаарыштыр сайгарылга кидин түлүк чоруп турарын, ниитизи-биле 4 млрд. ажыг рубльдин 59 чагыглары киргени дыңнаткан. А республикага 2012 чылда тускай сорулгалыг программаларны боттандыраарына көрдүнгөн өйлеп каан хемчээли 1 млрд. 100 муң рубль. Ынчангаш программаларны эмин эрттир хөй болдурбазы-биле оларның иштинге бичи программаларны тургузар сорулгалыг ажилдап турарын сайыт чугалаан.

Депутат И.П.Самойленко республиканың чамдык школаларында өөреникчилер саны эвээжээнинден ийи аңгы класстың өөреникчилерин каттыштырып алган кичээлдеп турар таварылгалар барын, хоорай школаларында өөреникчилер саны ийи ээлчегде өөренир хире кылдыр көвүдээни өөредилге-кижизидилге ажылынга канчап-даа таарышпас дээрзин айтыкан. Чазак Даргазы депутат-биле чөпшээрешпишаан, өөредилге-кижизидилге айтырынга хамаарыштыр бодалдарын чугаалаан. Совет үеде школа-интернаттар өөредилге-кижизидилге айтырынын чогумчалы-биле шиитпирлеп турган, ол амгы үеде таарышпас, ынчалза-даа бо шагда ажы-төлдүн өөредилгези колдуунда гуманитарлыг угланышкынның апарганындан инженер мергежил шилип ап турар аныктар безин ховартаан.

Амыдыралда болгаш ажил-херектерде бүгү-ле четпестерни эдип алыр, шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларның чылдагаанын тодардыр сорулга-биле Чазак кежигүннери суббота санында кожууннарже үнүүшкүннерни кылып турарын Шолбан Валерьевич айтыпшаан, бо ажилга депутаттар база катчып, үнүүшкүннерни кады организастажырынче кыйгырган. Оон аңгыда бүгү кадар-казырларны өөренип көрүп тургаш, республика бюджетин өйүндө хүлээп алырынга бүзүрелин илереткен.

Светлана БАЛЧЫР.

Чыңгыс СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

ФУТБОЛ ШЕ АЖЫТТЫНА

Кылымал карттыг стадионнар саны Тывада немежил турар. Кызыл хоорайга Казак Бажыңга ындыг футбол шөлүм вилеп кылырынын даа республиканың Чазак бадылааш.

Ол объектинин тудуу чылын «2008-2015 чылдарда Россия Федерациязынга футбол сайзырадыр» федералдыг сорулгалыг программага, «2013 чылдарда Тыва Республика күш-культураны болгаш спорт сайзырадыр» республика тускай сорулгалыг программа дүүштүр туттунуп эгелээр.

Баштайгы ындыг тудуу хоорайга туттунганын сагынды Оон соонда шагаан-арыгжыла кылымал карттыг футбол шөлүм стадионна. Октябрь төнчүзүнде А.В.Вурак хоорайга ажылдап эгелээр. Чаа спорт шөлү Казак Бажыңга №1 школазынын чоруттунар деп көрүп турар. Оон дурту 110 метр болгаш доордо метр болур. Ону тударына дүнгөн 8,5 млн. рубльди кылып кат болгаш четчелээшкын материалдарын садып алырынга, республиканың тускай сорулгалыг программанын күс-биле үндүргөн 10 млн. рубль индирлер, маңнаар орук ээтпектер кылырынга чарыгдар.

Бии-Хем кожуунун хоорайга шак ындыг шөлүм вилеп кылыры чорукту сорулгалы болуп турар.

ШУУЛГАНГА КИРИШКЕН

Тыва Республиканың Чазаның үрер хөгжүм оркестри Ригига болган Балтий далайның чоогунда чурттап дирижерларының болгаш үрер хөгжүм оркестрлерин удуртукчуларының октябрь 14-тен 16-га чедир болган шуулганына киришкен.

Тываның үрер хөгжүм оркестри (уран чүүл удуртукчузу болгаш дирижеру—ТР-ниң алдарлыг артист Тимур Дүлүш) Россиядан шуулганга киришкен кара чанга коллектив болган.

Тимур Дүлүштүн көргүскен мастер-классын чыылганнар улусу сонуургал-биле уткааннар. Оркестр Риганың чурттакчыларына сөөт чылдарда күөседип турганын бүгү Россия конкурстарына болгаш фестивальдарына шаңнадып турганын эң эки аялгаларын бардап гатканнар. «Бо дээрже харыысалгалыг хемчеглерге бистин күөс дирижер чогоалдар-дыр. Ынчап чүгле классиктиг бөлүк эвес, орус болгаш Европа аялгалары кирген» — деп, Игорь Дүлүш ИТАР-ТАСС агентилелинин корреспондентингизинге чугаалаан.

ЧАҢГЫС-ДАА ӨРТ ЧОК

Октябрь 17-ниң байдалы биле Тывада чаңгыс-даа өрт чок деп, республиканың Арга-арыг ажил-агыйның талазы-биле күрүне комитетинин даргазының оралакчы Андрей Попеляев дыңнаткан. Каа-Хем районунун девишкээрине өөскүп турган сөөлгү өрттү октябрь 16-да өжүргөн. «Ындыг түрбүжү бүгү-ле албаннар доктаал белең чоруктуң байдалдарында, октябрь 8-тен 14-ке чедир өрттү айыыл чок чоруктуң онза чоруктуң негелдези ам-даа хевээр апаркан» — деп, ол дыңнаткан. ТР-ниң албан-езуучу сайтында.

Мөөрей, мөөрей, мөөрей

ИЙИ ДАКПЫР ӨӨРҮШКҮ, ААС-КЕЖИК

Октябрь 14-те Алдан-Маадыр аттыг национал музейниң бирги залында Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы «Ийистер» фото-конкурузун эрттирген. Аңаа яамының шугумунда ажилдап турарларның ийис ажы-төлү, ийис ажилдакчылар болгаш ийис хоочуннар киришкен.

Конкурусту эрттирер дугайында аңаа-ла тыптып келбээн. Яамыга чылдың эртер өг-бүлелериниң ийистерлиг өг-бүлелер шылгаар, бот-ботта-ханы ынаан, аразында эпиг-меннин көргүзүп келген. Ынчан-аа ук адырда черле ынчаш каш ийистер барыл дээрзин тодарат-тып, оларның чаптанчыг чурукта-ны хүндүлел самбыразына ас-тып. Ол чуруктарны Тываның эр-азженнер эвилелиниң даргазы Борисовна Күжүгет, Максим Шулук аттыг хөй-ниити ачы-буян

«Дерсу Узала» фондузунун дирек-тору Светлана Максимовна Мунзук дээш, оон-даа өске шиткекчилер үнелеп көргөн.

Ол хүн чүгле чуруктар эвес, ийистер шупту чыгып келген. Сугун ийи дамдызы дег, канчаар-даа көөрге, бот-боттарына аажок дөмей ийистерни көргөш, кижиле бойдус чаяалгазының хуулгазы-нын, тывызыксынын кайгал ханмас. Ийис уругларлыг өг-бүлелерни кыдыындан көөрге, бир-ле онза-гай, өске өг-бүлелерден өөрүш-күзү ийи катап хөй-даа ышкаш

сагындырар. А ийи дакпыр ийис-терлиг өг-бүлелер база бар бол-ган. Ол дээрже ховар чаяалга, ада-иеге үнелеп четпес шаңнал, аас-кежик-тир. Шак ындыг өг-бүле-лерге муниципалдар аразының «Таңды» салбырының начальниги-ниң оралакчызы Орлан Кимович Хертектиң өг-бүлезин хамаарыш-тырып болур. Оларның улуг ийис кыстары Азияна, Азията конкурс-ка аалдап келгеш, чөөн чүк танцы-самын күүсеткен, а бо чылын шко-ла доозар оол, кыс ийистерии Ариан, Арина чараш ырызы-биле бараан болган. Иштики херектер яамызының Кызыл хоорай талазы-биле эргелелиниң психологу Алла Сергеевна Оюнун 3 харлыг ийис оолдары Айрам, Айран, 8 айлыг бичии оол, кыс ийистерии Рашид, Асиязы база байырлалга дөмей-лештир кеттинген, көрүкчүлерни

кайгадап, сонуургап келгеннер. Ылаңгыя Айрам биле Айранның дөмейи кайгамчык. Езулуг ылгат-тынмас дөмей оолдар ол болган. Ол ышкаш шагдаа шугумунда ажилдап чоруур Салбак Караа-евна Кара-Салдың Ганшуур, Дан-шууру, Александр Сергеевич Су-рунун Дайана, Дианазы, Сергек Сергеевич Чыргалдың Сайдаш, Сайлажы, Шолбан Алексеевич Сувакбутун Долума, Дарыймазы, Эртине-Маадыр Павлович Куулар-ның Рагчаасурун, Рагчаажавы, Ай-лазат Константиновна Сагдының Саглай, Саглажы дээш, бичии ийистер-ле хөй.

Оон аңгыда конкурска юсти-цияның капитаннары ийис угбаш-кылар Анастасия Кукарина, Ва-лентина Тагба, кайызы-даа шагдаа шугумунда ажилдап чоруур акышкылар Сылдыс-оол, Шолбан-

оол Саттар, Дмитрий, Максим Байкаловтар база киржип, ийис-болган салым-чолунга хамаа-рыштыр, оон-биле холбашкан солун таварылгаларын сактып, көрүкчүлерге сонуургаткан.

Мөөрейниң түннели ийистер бүрүзүн өөртүп, тускай «Эң-не мешпек чаактыгбайлар», «Эр хейлер, эрестиглер!», «Ийи дакпыр өөрүшкү», «Кызылдың аас-кежиктигери», «Далажырбайлар» «Бичии койгунактар», «Манаваан өөрүшкү», «Ийи дакпыр камгалал» дээн чижектиг солун номинация-ларга дипломнарны, шаңналдарны тывыскан. Мындыг хевирлиг мөө-рейлерниң республикада удаа-дараа болуп, ийис оолдар-кыстар көвүдөп турары өөрүнчүг.

Айдыкоо ОНДАР.

Чингис СААНЫҢ тырттырган чуруктары.

Буяныг иштиң кижилери

ЧОНУ САКТЫП ЧОРУУР

К.Н. Шулуу ийи чылдың куру-дооскан соонда, Чөөн-Хемчик районун суд күүсекчизинге ылдааш, комсомол райкомунче үнээш, совпартшколага өөренип турган. 1960 чылда ону дооскаш, «Хөл» партия райкомунун оргкомитетинин эргелекчизинге ылдаан. 1961 чылда район дүш-кү. К.Н. Шулуу партия обкомунун секретары-биле ажил чорудар кил-динге 1962 чылга чедир ажил-тин. 1965 чылда Кызыл хооронун секретарына ажилдап турда, Өвүр партия райкомунун секретарына ажилдаары-биле турган, аңаа 1975 чылга чедир ажилдап турда, чаа тургустунган Кызыл райкомунче чоруткан. 1975-1976 чылга чедир амыдыралының илгү минутазына чедир ажил-лаш, март 19-та чүрээ турупкан ок болган. Боду кончук бөдүүн, аакыр, ажилдаан черлеринге онун хүндүткелин чаалап ал-ган кижиле.

Боду: «Мени чонум кижиле кы-лаан, чонумга ынак мен» — деп чораан. 19 чыл иштинде 1-ги секретарга үзүктел чок ажилда-ар. Республикада даргалардан 1-ги секретарга ынча хөй чыл ажилдаан кижиле чок. Культура, спортка хөлчөк ынак. Ажилдаан чоннарынга культураны кө-рүп, боду концерттерге киржип, туртуп чораан. Моол, тыва ырлар-лаар, танцылаар, ырыларның терин тыва дылче очулду-рар ду. Бурят ыры «Селенганы» дээзи Опар-оол-биле тыва дылче очулдурга, концерттерге кыжып чордувус. Тыва хүрешке кончук ынак. Республикага 64 мө-үн хүрежинге хүрежип чорду-

1960 чылда Тываның 15 чыл оюнда Чадаанага болган байырлалда шүүлген, үжүрлөшкен мөге Ше-минин (Сарыг) Доржукай. Девири-нин чон дыка чарашсынар, көөрге, шынап-ла, эзир ужул турган ыш-каш, аяныг девири, хүрежири кончук кашпагай. Чамдык мөгелер ышкаш үр туттунуп турбас, хүре-жири эгелээн соонда, карак чивеш аразында аргаларын дүрген ажы-лап, бир болза октаар, бир болза, октадыр чаңчылдыг. Аар шой көдүреринин мөөрейинге тиилээр кижиле.

Партия райкомунга ажилдап турда, неделяның пятница хүнү — чон хүлээп алыр хүнү. Боду ынча дээр кижиле: «Мен кижилерни хү-лээп, чугаалажып орташ, ол кижиле-ниң орнунга бодумну салып бодап алгаш чугаалажып кижиле мен» — дээр. Ажилдаан районнарынга чонунун хүндүткелин дораан чаалап алыр кижиле. Малчын коданга чеде бергеш, баштай хой кажазынче кирер, оон өдөктө байдалды көр-гөш, кадарчының өөнге кирип чугаалажып. Энир чылын Шамба-лыг чорааш, ол үениң механизатору чораан кижиге ужуражы бээривиске, ол уруу-биле бисти танып кааш: «Кыргыс Норбуевич кончук-ла эки дарга. Хүнзедир ажилдааш, орай келгеш, меха-низаторларның удуур ийи каат кылып каан манза кырынга чыдып алгаш удуй берген болдум. Ар-тымда бир кижиле чыдып ап турарын билип кааш, механизатор оолдар деп бодааш, хая көрүп кээримге, райком секретары Шулуу дарга

чанымда дөжек-даа чок, манза кырында чыдыр. «Ойт, дарга, оода мону дөженип алынар» — дээш, хирлиг фуфайканы ап бээр-римге, ону дөжөнгөш, бичии кум кынып алгаш, дораан чоруту ийин. Дүжүт үезинде даргалар дүн-хүн чок ажилдаар, чай чок чүве-ле болгай» — деп оон дугайында чылы-биле сактып чугаалаар болду. Каа-Хем суурнун улуг назылыг орус-тыва чону бо хүнге чедир оон бөдүүнүн, кижизин, оларга ол хүнде дузалаанын ут-пайн сактып чугаалажып чоруу-рунга сеткиливестен өөрүп, чор-гаарлары-дыр бис.

Бот-өөредилге-биле Новоси-бирскиниң партияның дээди шко-лазының экономика салбырын 1966 чылда доосту. Совхозтар, албан черлеринин аайы-биле аңгы-аңгы кылын кыдырааштарлыг, бир-ги арнын ажарга, совхозтун дирек-торунун ады, фамилиязы, адазы-нын ады. Кол ажилдакчыларын долузу-биле бижээн болур. Ийиги арнындан эгелээш, чеже сиден, тараа шөлдүг, чеже мал-маганныг, келир 5 чылда чеже турарындан бээр планнап каан болур.

Боду хууда хүн демдеглелдиг. Ында даарта хүн чүнү кылырын, кайы дарганы келдирери, кайы дар-гаже, кандыг херек ужул кирери, кайнаар сургакчылап чоруурун шуптузун бижээн болур. Ол демдеглелдеринде район 1975 чылдың март 17-де тургустунган хүнүнден 1984 чылдың март 19-ка чедир бижиттинген. Март 19-та чок болган хүнү, сөөлүг хүнүндө безин

мону кылыр мен деп демдеглээн. Ол хүн чүрээ турупкан. Респуб-ликага болуп турган пленумнар, партия конференцияларына санал бээр, оон саналын ам бо хүннерде ынчан ажилдап чораан даргалар сактып чугаалажып, сан-чурагай-биле айтып тургаш, санал бээр. Шуут чиге сөглээр, республиканың көдээ ажил-агы даргаларының ырмазын сыгар кижиле болгай ди-жирлер. 19 чыл иштинде райком-нун бирги секретарына үзүктел чок ажилдап деп чүве — ховар бо-луушкун. Чеже-даа ак сеткил-биле чонунга, күрүнезинге ажилдап-даа каан болза, бо хүнде күрүне архивинде ол кижинин ажилының үнелели чок. Безин «100 чылдың» номунда чуруу, чүзү-даа чок. Ол дээш ажы-төлү, бистер-даа эвес, өске чон хомудал чоруур. Чаа тур-густунган район бир чыл болгаш-ла, республикага тергидей берди. Соцчарыштар түннелин 6 ай бол-гаш түннээр, ол түннелге Кызыл кожуун адыр аайы-биле албан бирги черже үнүп турду. Сиген кезишкени, чаксы чер ажилдары, кышка белеткел, мал оолдааш-кыны, будук-бүрү белеткел дээш-ле. Сөөлүндө «Шилчир кызыл туктарысты шанчар черлеривис чедишпейн тур» — деп Кыргыс Норбуевич баштактанып олур-ганын дыңнадым. Ажилга ак сеткилдиг, езулуг бердинген кижиле. Байырлалдар хүнү көвүдээрге, аажок хорадаар. Ынча хонук халас эрттирер деп, боду ол хонуктарны ажил-биле эрттирер. Кабинетинге план-конспект бижип дыштаныр.

Ол хире чай чок ажилдыг хире-зинде культура, спорт ажилдарын-дан черле чыда калбас, районда чүү болуп турар болдур, аңаа ал-бан киржир. Субботниктерде ол бир дугаарында ажилдаар. Ол үеде бир коллектив ынап бир сов-хозтарга дузалажып, быжыглап каан турар. Райком ажилдакчы-лары Кара-Хаак совхозка будук-бүрү, сиден кезер турган бис. Кыр-гыс Норбуевич даргаларын баштап алгаш, сиден кескеш туруптар. Өске даргалар соонда: «Безин дыштандырбас кижиле боор» — деп чугаалажылар. Бүгү-ле талазы-биле дески чораан кижиле чүве. Электен-не «адының бажы хоя берди». Чонун сеткилинде ам-даа дириг хевээр артып калганына уруглары бистер өөрүп чоруур бис. Эки кылган ис балалбас деп чүве ол-ла ынаан. Албан ажи-лынга ак сеткилдиг ажилдаар улуска дыка ынак, оларны мактаар кижиле. Ылаңгыя Вадим Орамбал-ович Оюнга дендир ынак. Шемиге совхоз директору турда, боду оон-биле чугаалажып тургаш, «Тиилел-ге» совхоз аажок кошкак, хожу-дангай боорга, Оюну директор-ладып каарга, удатпайн совхоз бүгү талазы-биле республикага мурнакчы апарды. Эки кижинин ажил-амыдыралы чонга хүндүт-келдиг, кезээ мөңгөде үлөгер болуп артар, ынчангаш К.Н. Шулуу — оларның бирээзи. Эки талазы-биле Өвүр-даа, Кызыл-даа ко-жууннарның чонунга ады чон аразында мөңгөзи-биле дириг артып калган.

Опал ШУЛУУ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республиканың Саналга палатазының дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011 чылдың июнь 27-де хүлээп алган

1 эге. Ниити дүрүмнер

1 чүүл. Тыва Республиканың Саналга палатазының эрге-байдалы

1. Тыва Республиканың Саналга палатазы (моон ыңай — Саналга палатазы дээн) Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) (моон ыңай — Дээди Хурал дээн) тургузуп турары Тыва Республиканың күрүнениң даштыкы саң-хөө контролюнун доктаамал ажылдаар органы болур.

2. Саналга палатазы Дээди Хуралга от-четтуг болур, организастыг болгаш хүлээлге талазы-биле хамаарылга чок болгаш бодунун ажыл-чорудулгазын боду аңгы боттандырат.

3. Саналга палатазының ажыл-чорудулгазын, ооң иштинде Дээди Хуралдың бүрүн эргелеринин хуусаазы төнгени-биле азы хуусаа бетинде соксатканы-биле холбаштыр, түр соксаткан бооп болбас.

4. Тыва Республиканың Саналга палатазы бодунун ажыл-чорудулгазын Россия Федерациязының Конституциязынга, Россия Федерациязының Бюджет кодекзинге, федералдыг хойуларга, Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хойуларга, Тыва Республиканың Конституциязынга, бо Хойулуга, Тыва Республиканың хойуларынга болгаш өске-даа нормативтиг хойуларга боттандырат.

5. Тыва Республиканың Саналга палатазы юридиктиг эргелиг, сүлде демдектиг таңмалыг болгаш бодунун адын болгаш Тыва Республиканың сүлде демдээн чураан бланкаларлыг, Тыва Республиканың күрүне органы болур.

2 чүүл. Саналга палатазының бүрүн эргелери

1. Саналга палатазы дараазында бүрүн эргелерни боттандырат:

1) Тыва Республиканың республика бюджетинин болгаш күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин күүселдези дээш контролду;

2) Тыва Республиканың бюджеттеринин дугайында хойулар төлөвилелдеринин база күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин дугайында хойулар төлөвилелдеринин экспертизанын чорудар;

3) Тыва Республиканың республика бюджетинин күүселдезинин дугайында чыл отчедунун, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин күүселдезинин дугайында чыл отчедунун даштыкы хыналдазын;

4) Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгилеринин, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин акша-хөреңгилеринин ажыглалын болгаш Россия Федерациязының хойулжудулгазы-биле көрдүнген өске-даа дөстөрнү хойулу езугаар, үре-түнелдин (ажыкты болгаш камналгалы) дээш контролду организастаар болгаш боттандырат;

5) Тыва Республиканың күрүне өңчүзүндө турар, ооң иштинде Тыва Республикага хамааржыр интеллектуалдыг ажыл-чорудулганың болгаш дериг-херекселдерни тускай болдурганын түңнелдери-биле камгалалдыг эт-хөреңгини удуртурунун болгаш эргелеп-башкаарынын доктааткан чурумун сагыры дээш контролду;

6) республика өңчү-хөреңгизин эргелеп-башкаарындан болгаш удуртканындан акша-хөреңгилеринин республика бюджетинче кирери дээш контролду;

7) Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизинден үндүрүг болгаш өске-даа чиигелдерни болгаш артык эргелерни, бюджет чээлилерин бээринин үре-түнелдинге үнелелди, а ол ышкаш күрүне магадылалдарын болгаш дагдыныкчыларын бээринин азы Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизинден юридиктиг эргелиг черлерин болгаш хуу сайгарлыкчыларын кылып турар дугуржулгаларынын талазы-биле хүлээлгелерни өске аргалар-биле күүседирин хандыраары-

нын база Тыва Республиканың күрүне өңчүзүндө турар эт-хөреңгини ажыглаанынын үре-түнелдинге үнелелди бээр;

8) чээли курлавырларын болгаш чээли акша-хөреңгилерин, саң-хөө болгаш эт-хөреңги магадылалдарын ажыктыг кылдыр ажыглаары дээш, Тыва Республиканың республика бюджетинин, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун акша-хөреңгилеринин өй-шаанда шимчээшкени дээш, база ол ышкаш республиканың үнелиг саазыннарын тарадыры база Тыва Республиканың Чазааның банкыларда болгаш өске чээли-саң-хөө организацияларында өске-даа чээли акша-хөреңгилеринин ажыглалы дээш контролду;

9) Тыва Республиканың хойулар төлөвилелдеринин болгаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарынын нормативтиг хойулар-дүрүм актыларынын (саң-хөө-экономиктиг барымдааларын барымдаалык кады санааны-биле) Тыва Республиканың чарыгдал кылыр хүлээлгелеринге база Тыва Республиканың күрүне программаларына хамааржыр кезээнге, саң-хөө-экономиктиг экспертизаны;

10) Тыва Республикада бюджет чорулгазынын анализин болгаш ону экижидеринче угланган саналдарны белеткээри;

11) Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың девискээринде турар муниципалдыг тургузулгарнын бюджеттеринге берген бюджеттер аразынын трансферттерин хойулу езугаар, үре-түнелдиг ажыглап турары дээш контролду, база ол ышкаш Россия Федерациязының Бюджет кодекзи-биле доктааткан таварылгаларда, тус чер бюджетинин хыналдазы;

12) Тыва Республиканың республика бюджетинин, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин күүселдезинин чоруп турарынын дугайында, контрол болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглерни чорутканынын түңнелдеринин дугайында медээлерни кириери болгаш ындыг медээлерни Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинче) база Тыва Республиканың Баштыгына - Чазааның Даргазына квартал санында кириери;

13) Тыва Республиканың хөгжүлдө программаларынын болгаш планнарынын чоруп турары дээш база боттандыраарынын түңнелдери дээш контролду;

14) Тыва Республиканың республика бюджетинин база күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин күүселдезинин мониторингизи;

15) Тыва Республикада социал-экономиктиг байдалдын анализ;

16) коррупцияга удур демиселче угланган хемчеглерге бүрүн эргелеринин иштинге киржири;

17) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарынын дилеглеринге түңнелдерни болгаш харыыларны белеткээри база бээри;

18) федералдыг хойулар-биле база Тыва Республиканың хойуларын-биле доктааткан күрүнениң даштыкы саң-хөө контролюнун талазы-биле өске-даа бүрүн эргелерни боттандырат.

2. Күрүнениң даштыкы саң-хөө контролюн Саналга палатазы:

1) күрүне эрге-чагыргазынын органнарына болгаш күрүне органнарына, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун органнарына, тус чер бот-башкаарылга органнарына, Тыва Республиканың күрүне албан черлеринге болгаш унитарлыг бүдүрүлгелеринге, база ол ышкаш өске-даа организацияларга, бир эвес олар Тыва Республиканың күрүне өңчүзүндө турар эт-хөреңгилерни ажыглап турар болза, хамаарыштыр;

2) Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгилеринден субсидияларны, чээлилерни, магадылалдарны алырынын негелделерин сагырынын хыналдазын, айттынган акша-хөреңгилерни берип турар Тыва Республиканың республика бюджетинин кол башкарыкчыларынын

(башкарыкчыларнын) база алыкчыларынын ажыл-чорудулгазын контролдаар чурум-биле, бир эвес айттынган организацияларнын хыналдазын кылыры Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгилеринден субсидиялар, чээлилер, магадылалдар бээр дугайында дугуржулгаларда доктааткан таварылгаларда, хыналда кылыр арга-биле боттандырып турар өске-даа организацияларга хамаарыштыр боттандырат.

3 чүүл. Саналга палатазынын ажыл-чорудулгазынын принциптери

Саналга палатазынын ажыл-чорудулгазы хойулар-дүрүм сагырынын, шынныг чоруктун, үре-түнелдин, хамаарышпас чоруктун болгаш ажык-чарнын принциптеринге үндезилеттинер.

2 эге. Саналга палатазынын составы

4 чүүл. Саналга палатазынын составы

1. Саналга палатазы даргазындан, даргазынын оралакчызындан, ийи аудиторлардан болгаш Саналга палатазынын аппарадын тургустунар.

2. Саналга палатазынын даргазы, даргазынын оралакчызы болгаш аудиторлары Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилер болур.

3. Саналга палатазынын даргазынын, даргазынын оралакчызынын болгаш аудиторларнын бүрүн эргелеринин хуусаазы дөрт чыл болур.

4. Саналга палатазынын структуразын болгаш штадынын санын Дээди Хуралдың доктаалы-биле бадылаар.

5. Саналга палатазына Саналга палатазынын коллегиязын тургузар.

5 чүүл. Саналга палатазынын даргазы

1. Саналга палатазынын даргазын албан-дужаалга Дээди Хуралдың Регламентизи-биле доктааткан чурум езугаар Дээди Хурал томуйлаар.

2. Саналга палатазынын даргазынын албан-дужаалына кандидатура дугайында саналды Тыва Республиканың Баштыгы — Чазааның Даргазы, Дээди Хуралдың Даргазы, Дээди Хуралдың депутаттарынын доктааттынган санындан үштүн биринден эвээш эвес санныг Дээди Хуралдың депутаттары Дээди Хуралче кириер.

3. Саналга палатазынын даргазынын албан-дужаалына кандидатураларны Дээди Хуралче бо чүүлдүн 2-ги кезээнде адаттынган субъектилер, Саналга палатазынын ажылдап турар даргазынын бүрүн эргелеринин хуусаазы төнеринге чедир, ийи айдан орайтапайн кириер.

Бир эвес бүрүн эргелеринин хуусаазы төнгөндө, Саналга палатазынын даргазын томуйлаваан болза, Саналга палатазынын чаа даргазын томуйлаарына чедир мурнунда ажылдап турган дарга бодунун хүлээлгелерин күүседирин уламчылаар.

4. Саналга палатазынын даргазын албан-дужаалындан хуусаа бетинде хостаан таварылгада, ол албан-дужаалга кандидатураларны ол албан-дужаалдан хостаан хүнден эгелээш, 30 хонук дургузунда кириер.

5. Бир эвес саналдаан кандидатураларнын чаңгызы-даа Саналга палатазынын даргазынын албан-дужаалына томуйлатпас болза, бо чүүлдүн 2-ги кезээнде айткан субъектилер Дээди Хуралдың чогуур шиитпир хүлээп алган хүнүнден эгелээш, ийи неделя дургузунда мурнунда саналдаан кандидатурага хамаарыштыр катап саналды азы чаа кандидатураны саналдаар эргелиг.

6. Чаңгыс ол-ла кандидатураны Саналга палатазынын даргазынын албан-дужаалына ийден хөй катап саналдаас.

7. Саналга палатазынын даргазын албан-дужаалындан хуусаа бетинде хостаан таварылгада, ооң хүлээлгелерин чаа дарганы томуйлагыже чедир Саналга палатазынын даргазынын оралакчызы күүседир.

8. Саналга палатазынын даргазы:

1) Саналга палатазынын ажыл-чорудулгазынын ниити удуртулгазын боттандырат;

2) Саналга палатазынын бижиктеринге болгаш айтышкыннарына атты салыр;

3) Дээди Хуралга болгаш Тыва Республиканың Баштыгына — Чазааның Даргазын-

га Саналга палатазынын ажыл-чорудулгазынын, чоруттугунан контрол болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглеринин түңнелдеринин дугайында чыл отчедун кириер;

4) Саналга палатазын Россия Федерациязынын күрүне органнары-биле, Тыва Республиканың күрүне органнары база чер бот-башкаарылга органнары-биле, даштыкы чурттарнын, бүгү-делегей болгаш өске-даа организациялары-биле хамаарыштыр таныштырат;

5) Саналга палатазынын структур кезектеринин дугайында база апаар ажылдакчыларынын албан-дужаал талазы-биле регламенттеринин дугайында дүрүм бадылаар;

6) күрүнениң хамааты албанынын дугайында хойулжудулгага дүүштүр хонук лекцияны төлээзинин бүрүн эргелерин, күрүнениң хамааты албан-хаакчылары болгаш турар ажылдакчыларны хөлезилээр бол үндүрер талазы-биле бүрүн эргеле боттандырат.

9. Аңаа салдынган сорулгалар боттандыраары-биле Саналга палатазы даргазы дужаалдарны үндүрер, ажыгый болгаш өске-даа керээлерни чарлаар.

6 чүүл. Саналга палатазынын даргазы оралакчызы

1. Саналга палатазынын даргазы оралакчызын албан-дужаалга Дээди Хуралдың Регламентизи-биле доктааткан чурум езугаар Дээди Хурал томуйлаар.

2. Саналга палатазынын даргазынын оралакчызынын албан-дужаалына кандидатураны Дээди Хуралче Тыва Республиканың Баштыгы — Чазааның Даргазы кириер.

3. Бир эвес бүрүн эргелеринин хуусаазы төнгөндө Саналга палатазынын даргазы оралакчызын томуйлаваан болза, Саналга палатазынын чаа даргазынын оралакчызын томуйлаарына чедир мурнунда ажылдап турган дарганын оралакчызы бод хүлээлгелерин күүседирин уламчылаар.

Бир эвес Саналга палатазынын даргазынын оралакчызын албан-дужаалы хуусаа бетинде хостаан таварылгада, ол албан-дужаалга кандидатураны ол албан-дужаалдан хостаан хүнден эгелээш, хонук иштинде кириер.

4. Бир эвес саналдаан кандидатураны Саналга палатазынын даргазынын оралакчызын албан-дужаалына томуйлат болза, Тыва Республиканың Баштыгы Чазааның Даргазы Дээди Хурал чогуур шиитпир хүлээп алган хүнден бээр, ийи неделя дургузунда ол-ла кандидатураны азы кандидатураны дугайында саналды кириер.

5. Чаңгыс ол-ла кандидатураны Саналга палатазынын даргазынын оралакчызын албан-дужаалына ийден хөй катап саналдаас.

6. Саналга палатазынын даргазы оралакчызы хары угда Саналга палатазынын аудиторунун бүрүн эргелерин боттанды болгаш контрол база эксперт-аналитик хемчеглерини организастаар болгаш эргелер, бодунун харыылаар айтырылганы иштинге айтырылганы боду шиитпир болгаш аңаа быжыглан угланышкы талазы-биле ажыл-чорудулгазынын түңнелдерин дээш харыысалгалыг болур.

7. Саналга палатазынын даргазынын оралакчызы албан-дужаал хүлээлгелерин Саналга палатазынын Регламентизинге дүү күүседир, Саналга палатазынын даргазы турда, ооң хүлээлгелерин түр када күүседир.

7 чүүл. Саналга палатазынын аудиторлары

1. Саналга палатазынын аудиторлары албан-дужаалга Дээди Хуралдың Регламентизи-биле доктааткан чурум езугаар Дээди Хурал томуйлаар.

2. Саналга палатазынын аудиторлары албан-дужаалына кандидатураларны Дээди Хуралче Тыва Республиканың Баштыгы Чазааның Даргазы кириер.

3. Саналга палатазынын аудиторун албан-дужаалдан хуусаа бетинде хостаан таварылгада, ол албан-дужаалга кандидатураны албан-дужаалдан хостаанынын соонда, хонук дургузунда кириер.

4. Бир эвес саналдаан кандидатураны Саналга палатазынын аудиторунун ал

Баштыңыңа - Чазааның Даргазыңа, база о

ышкаш өске-даа организацияларга болгаш кижилерге, Саналга палатазының регламентизи-биле доктааткан чурум езугаар дынадыр.

16 чүүл. Саналга палатазының түнелдери

1. Саналга палатазы саң-хөө-экономикага экспертизаны чорудар болгаш дараазында айтырыглар талазы-биле түнелдерни кылыр:

1) республика бюджетинин дугайында база күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин дугайында хоойлулар төлевилелдеринин, ынаар өскерилгелер кириеринин дугайында Тыва Республиканың хоойлулар төлевилелдеринин талазы-биле;

2) республика бюджетинин, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин кууселдезинин дугайында отчеттарны бадылаарының дугайында Тыва Республиканың хоойлулар төлевилелдеринин талазы-биле;

3) Тыва Республиканың чарыгдалдар кылыр хүлээлгелеринге хамааржыр кезеңге, Тыва Республиканың хоойлулар төлевилелдеринин база өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының талазы-биле;

4) Тыва Республиканың күрүне программаларының, оон иштинде республика бюджетинин акша-хөреңгизинден боттандырып турар үр хуусаалыг тускай сорулгалыг программаларының төлевилелдеринин талазы-биле;

5) Тыва Республиканың бюджет болгаш үндүрүлгелер талазы-биле хоойлу-дүрүм хамаарылгаларын таарыштырып турар Тыва Республиканың хоойлулар төлевилелдеринин талазы-биле;

6) Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн удуртуунун болгаш эргелеп-башкаарының чурумун тургузарының айтырыгларын таарыштырып турар Тыва Республиканың хоойлулар төлевилелдеринин талазы-биле.

2. Экспертиза эрттирери-биле Тыва Республиканың хоойлулар төлевилелдерин Саналга палатазынче чорударын Тыва Республиканың хоойлулары-биле, Дээди Хуралдың регламентизи-биле доктааткан чурум езугаар боттандыраар.

Экспертиза эрттирери-биле үр хуусаалыг тускай сорулгалыг программаларының төлевилелдерин Саналга палатазынче Тыва Республиканың Чазаның доктаатканы чурум езугаар оларны бадылаарында чедир чээр-би ажил хүнүнден орайтатпайн, чорудар.

3. Саналга палатазы оон харылаар айтырыгларынче кирип турар болгаш бо чүүлдүн 1-ги кезеңинде айыттынмаан айтырыглар талазы-биле дараазында чүүлдерге үндезилээш, түнелдерни азы бижимел харыларны белеткээр болгаш кириер:

1) Россия Федерациязының хоойлужулгазы-биле азы Тыва Республиканың хоойлулары-биле доктааттынган негелделерге;

2) Дээди Хуралдың даалгаларына;

3) Дээди Хуралдың комитеттеринин болгаш комиссияларының дилеглеринге;

4) Дээди Хуралдың Даргазының дилег бижиктеринге;

5) Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының дилег бижиктеринге үндезилеп.

4. Айтырыгны көөрүнүң болгаш түнелдер белеткээринин дугайында азы аңаа ойталаарының дугайында шийтпирни Саналга палатазының даргазы хүлээп алыр. Ойталаан таварылгада Саналга палатазының даргазы ойталаарының чылдаганын айытканы-биле дилегин эгидер.

5. Саналга палатазының түнелдери Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының хүлээп ап турар шийтпирлеринге политикага үнелелди тургуспас.

17 чүүл. Контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглеринин түнелдеринин анализи

1. Саналга палатазы чорудуп турар контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглеринин түнелдерин доктаамал анализтээр, республика бюджетинин, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин орулгаларын тургузуп база акша-хөреңгилеринин чарыгдалдарын, Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн удуртулганын болгаш эргелеп-башкаарылгазын чорудуп турда илереттинген хажыдышкыннарны болгаш чурум үрээшкннерин түннээр болгаш оон чылдаганын база

моон сонгааргы уржуктарын өөренип көөр.

2. Алдынган медээлерге үндезилээш, Саналга палатазы бюджет чорудуун, Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн удуртуунун болгаш эргелеп-башкаарының чорудуун экижидеринин талазы-биле саналдарны, чогуур адырга Тыва Республиканың хоойлужулгазын ажилдап кылыр болгаш оларны Дээди Хуралга, Тыва Республиканың Чазаның сайгарып көөрү-биле кириер.

18 чүүл. Саналга палатазының бижиктери болгаш сагындырыглары

1. Саналга палатазы контроль хемчеглер эрттиргенин түнелдери-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органынче болгаш күрүне органынче, тус чер бот-башкаарылга органынче, организацияларже болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринче илереттинген хажыдышкыннарны болгаш четпестерни чайладыр, Тыва Республикага, муниципалдыг тургузугга материалдыг когарал чедирин баш бурунгаар болдурбас азы кылдынган чурум үрээшкннеринге буруулуг албан-дужаалдыг кижилерни харысалга онаарына чедирип турар когаралды тургузарының, а ол ышкаш чурум хажыдышкыннарын соксадыр, узуткаар болгаш баш бурунгаар болдурбас талазы-биле хемчеглерни сайгарып көөрү-биле база ол талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыры-биле бижикти кириер эргелиг.

2. Саналга палатазының кириген бижикте Саналга палатазының даргазы азы оон оралакчызы адын салыр.

3. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органы болгаш күрүне органы, тус чер бот-башкаарылга органы, а ол ышкаш организациялар бижикти алган хүнден эгелээш, бир ай дургузунда кириген бижикти көргенин түнелдеринге хамаарыштыр хүлээп алган шийтпирлеринин болгаш хемчеглеринин дугайында Саналга палатазына бижимел хевирге дыңнадыр хүлээлгелиг.

4. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринин контроль хемчеглер эрттирерин соксадыр болгаш баш бурунгаар болдурбас, шаптыктаар талазы-биле сонгаарладып болбас хемчеглер негеттинип турар чурум үрээшкннерин илереттинген таварылгада база ол ышкаш кириген бижиктерни көөрүнүн хуусаалары сагынтынмаан таварылгаларда Саналга палатазы Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органынче болгаш күрүне органынче, тус чер бот-башкаарылга органынче, хынап турар организацияларже болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринче бижимел сагындырыгны чорудар.

5. Саналга палатазының бижимел сагындырыгны тодаргай кылдынган чурум хажыдышкыннага айтышкын база бижимел айтышкын үндүреринге тодаргай үндезин болур уjurлуг.

6. Саналга палатазының бижимел сагындырыгына Саналга палатазының даргазы азы оон оралакчызы адын салыр.

7. Саналга палатазының бижимел сагындырыгы ында айыткан хуусааларда күсеттинер уjurлуг.

8. Саналга палатазының бижимел сагындырыгын доктааткан хуусаада күсетпези азы болур-чогууру-биле звес күседери Тыва Республиканың административтиг хоойлужулга-биле доктааткан харысалгага онаажыр.

9. Бир звес контроль хемчеглерин чорудуп турда, кем-херек азы коррупция талазы-биле хоойлу-дүрүм үрээшкннеринин демоктеринин барын көрүп турар, Тыва Республиканың бюджетинин база ол ышкаш күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетинин акша-хөреңгилерин хоойлудан дашкаар ажыглаанының фактылары илереттинген болза, Саналга палатазы контроль хемчеглеринин материалдарын хоойлу-дүрүм камгалаар органнарже доп-дораан чорудар.

19 чүүл. Саналга палатазынга медээни бээр

1. Хынап турар органнар болгаш организациялар Саналга палатазынга оларның дилээ-биле, контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглер чорударына эргежок чугула медээни бээр хүлээлгелиг.

2. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органы болгаш күрүне органы, күрүнениң бюджеттен дашкаар фондуларының башкаарылга органы, тус чер бот-башкаарылга органы, Саналга палатазының күрүнениң даштыкы саң-хөө контролжон боттандыраар эргелиг организациялары, оларның албан-дужаалдыг кижилери 14 хонук иштинде хуусаада Саналга палатазынга оон дилээ-биле медээни, контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглер чорударына эргежок чугула документтерни болгаш материалдарны бээр хүлээлгелиг.

3. Дээди Хуралының даалгаларына, Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының саналдарына болгаш дилеглеринге үндезилээш, Саналга палатазының контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглер эрттиреринче угланган дилеглеринге харыы бээринин хуусаазын Саналга палатазы тодарадыр, ол чеди хонуктан эвээш болур.

4. Саналга палатазы контроль хемчеглерин чорудуп турда, хынап турар органнар болгаш организациялар Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринге эргелеп-башкаар болгаш оон өске-даа отчеттар-биле база документтер-биле Тыва Республиканың бюджетин, Тыва Республиканың күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондузунун бюджетин тургузары болгаш ажыглаары-биле, Тыва Республиканың өнчүзүн ажыглаары-биле холбашкан, хынап турар организацияларның ажыглап турары информастыг системалар-биле база оларга хамааржыр техниктиг документтер-биле, а ол ышкаш Саналга палатазының бүрүн эргелерин кууседиринге эргежок чугула өске-даа документтер-биле таныжар арганы хандыраар уjurлуг.

5. Контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглерни чорударына эргежок чугула медээлерни, документтерни болгаш материалдарны Саналга палатазының дилээ-биле кирибери азы өй-шаанда звес кылдыр кириери, а оон-биле деңге медээлерни, документтерни болгаш материалдарны долу хемчээл-биле звес кириери азы шын звес медээни, документтерни болгаш материалдарны кириери Россия Федерациязының хоойлужулгазы-биле база Тыва Республиканың хоойлужулгазы-биле доктааткан харысалгага онаажыр.

20 чүүл. Хынап турар органнарның болгаш организацияларның эргелеринин магадылдары

1. Хынап турар органнар болгаш организациялар база оларның албан-дужаалдыг кижилери Саналга палатазының бижимел сагындырыгын долузу-биле азы чамдызын күш чок болган деп санаарының дугайында билдиришкнни судче кириер, Саналга палатазының ажылынга (ажыл кылбаанынга) хамаарыштыр хомудалды Дээди Хуралче кириер эргелиг.

21 чүүл. Саналга палатазының күрүне болгаш муниципалдыг органнар-биле удур-дидир харылзаазы

1. Саналга палатазы бодунуң ажил-чорудулгазын боттандырып тура, Тыва Республиканың куусекчи эрге-чагырга органы, Россия Федерациязының Төп банкызының Тыва Республикада Национал банкызы-биле, Федералдыг казначействонун Тыва Республика талазы-биле эргелели-биле, үндүрүг органы, прокуратура органы, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың оон өске хоойлу-дүрүм камгалаар, хайгаарал чорудар болгаш контроль органы-биле удур-дидир харылзааны тудар, оларның-биле кады ажилдаар болгаш удур-дидир харылзаалыг болурунун дугайында керээлерни чарар эргелиг.

2. Саналга палатазы бодунуң ажил-чорудулгазын боттандырып тура, Россия Федерациязының өске-даа субъектилеринин контроль-санаашкын органы, Тыва Республиканың девискээринде турар муниципалдыг тургузулгарының контроль-санаашкын органы, Россия Федерациязының Саналга палатазы-биле удур-дидир харылзааны тудар, оларның-биле кады ажилда-жылга болгаш удур-дидир харылзажыр дугайында керээлерни чарар, Россия Федерациязының контроль-санаашкын органа-

рының каттыжышкыны (ассоциациязынче), Тыва Республиканың контроль-санаашкын органының каттыжышкыны (ассоциациязынче) кирип болур эргелиг.

3. Бодунуң ажил-чорудулгазын боттандырып тура, Саналга палатазы болгаш Тыва Республиканың өске-даа органынче тур када база доктаамал даар ниити харылзааштырыкчы, комиссиялыг, чөвүлээр эргелиг болгаш өскө ажилчын органын тургузуп болур.

4. Саналга палатазы даштыкы, фративтиг күрүнелер субъектилеринин санал болгаш контроль палаталары-биле парламент хыналдазының органынче база ол ышкаш даштыкы күрүнелеринин министративтиг-девискээр тургузулгалар бүгү-делегей каттыжышкыннарын-биле, ынаар тургузар болгаш тудар, олар биле кады ажилдажылга болгаш удур-харылзаа дугайында дугуржулгалар чарар, саң-хөө контроль органын айыткан бүгү-делегей чегрелиг каттыжкыннарынче кириер эргелиг болур.

5. Россия Федерациязының өскө субъектилеринин контроль-санаашкын органының бижимел дилээ-биле Саналга палатазы оларның чорудары контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглер кирип болур.

6. Саналга палатазы чорудуп турар роль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглеринге керээ үндезининге аудитор организацияларын, чамдык специалист кириери-биле хаара тудар эргелиг.

7. Саналга палатазы дараазында лерлиг:

1) муниципалдыг тургузулгарының роль-санаашкын органын-биле, оон иштинде чогуур муниципалдыг тургузулга девискээрлеринге ниити контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглерни чорутура, удур-дидир харылзааны ортаастаар;

2) муниципалдыг тургузулгарының роль-санаашкын органынча орган тыг, хоойлу-дүрүм, медээ, метод болгаш өске-даа дузаны чедирер;

3) муниципалдыг тургузулгарының роль-саналга органының ажилдарының профессионал белеткелинге белеткелинге болгаш мергежилин боттандырып дузаны көргүзөр;

4) муниципалдыг тургузулгарының роль-саналга органын-биле кады контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглеринин планнаашкын чорудар болгаш оларны эрттирерин ортаастаар;

5) муниципалдыг тургузулгарының роль-санаашкын органының база муниципалдыг тургузулгарының төлээлтиг органының дилээ-биле муниципалдыг тургузулгарының контроль-саналга органын ажил-чорудулгазының анализ кылыр болгаш оларның ажылының түннелин бедидери-биле сүмелерни бээр.

22 чүүл. Саналга палатазының ажил-чорудулгазының дугайында медээни кириер хандыраары

1. Саналга палатазы бодунуң ажил-чорудулгазының дугайында медээни кириер хандыраар сорулгалар-биле Интернет ме-телекоммуникация четкизинге тарадыр бодунуң албан-езузуунун сайтында албан-езузуунун үндүрүлгелеринде, өскө массалыг информация чепсектерин чоруттунган контроль болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглеринин дугайында, олар чорудуп турда илереттинген хажыдышкыннарны дугайында, кириген бижиктерин болгаш бижимел айтышкыннарын дугайында база ол ышкаш ол талазы-биле хүлээп алган шийтпирлеринин болгаш хемчеглеринин дугайында тарадып база пар турар.

2. Саналга палатазы чылдың-на бодунуң ажил-чорудулгазының дугайында отчет сайгарып көөрү-биле Дээди Хуралче, оон туг үениң дараазында чылдың апрель 1-орайтатпайн, кириер. Айыткан отчетту Дээди Хуралга көргөн соонда, чүгле Интернет четкизинге тарадыр.

3. Саналга палатазының ажил-чорудулгазының дугайында медээни массалыг информация чепсектеринге болгаш Интернет четкизинге парлаарының чурумун Россия Федерациязының хоойлужулгазын

Республиканың хоойлужудулгазын, палатазының регламентинге боттандыраар.

23 чүүл. Саналга палатазының ажил-чорудулгазының саң-хөө хандырылгасы Саналга палатазының ажил-чорудулгазының саң-хөө хандырылгасы аңаа дагып бүрүн эргелерни боттандыраар ханды-кылдыр чөпшээрер турар долу хемчээл-көрдүнөр.

24 чүүл. Саналга палатазының ажил-чорудулгазының хандыраарының чарыгдалдары Тыва Республиканың бюджетинге, Россия Федерациязының бюджеттеринин чарыгдалдарының дүүштүр аңгы одуруг-көрдүнөр.

25 чүүл. Саналга палатазының бюджет акша-чарыгларын база күрүнө эт-хөреңгилерин чарыгдалдары дээш контролду Дээди Хурал-дактаалдарына үндезилеп боттандыраар.

26 чүүл. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери

27 чүүл. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринин эрге-байдалының ажалдары

Саналга палатазының даргазы, дарга-зын оралакчызы, аудиторлары болгаш секторлары Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери болур.

Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринге, оларның албан-дужаал бүрүн күүседиринге шалтыктаар азы хууль-хүлээп ап турар шийтпирлеринге чедирер сорулгалар-биле база ол күүселдиг хөдөлишкннер кылып аш дорамчылаары, ооң-биле деңге-лга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринге хамаарыштыр хоп-нүгүл, азы оларның ажил-чорудулгазының дуга-а көзүлдүр-ле меге медээ тарадыры Россия Федерациязының болгаш Тыва Рес-публиканың хоойлужудулгазы-биле доктаа-рысалгага онаажыр.

Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери судьяларның, хоойлу-дүрүм элээр болгаш хыналда органнарының албан-дужаалдыг кижилеринин күрүнө кам-чылыг дугайында Россия Федерация-ның хоойлужудулгазынга база Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг дүрүм актыларына дүүштүр күрүнө чалынгга хамааржыр.

Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери профессионал хамаарылга чок кылалдарлыг болур.

28 чүүл. Саналга палатазының албан-дужаалдыг эргелери, хүлээлгелери болгаш кысалгазы

Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери оларга дагып каан албан-дужаал эргелерин күүседип тура, дараазында эрлиг болур:

1. Хынал турар органнарының болгаш организацияларның девискээринче болгаш балгадынче шаптаразын чокка оларның документиленеринче болгаш жалдарынче, а ол ышкаш оларның турар девискээрлеринче болгаш балгадынче кирер эргелиг болур;

2. Түндүр кылган чүүлдер, мегелеп үр кылган чүүлдер, самчыгдашкын-ын эвес ажылгаан чүүлдер илерет-татарылгада база шынга удур үл-лерин медээлерин соксадыры эрге-гула апарганда, хынал турар орган-на болгаш организацияларның касса-сса болгаш албан черинин бажынын, арны болгаш архивтерни таңмалааш, аар, Россия Федерациязының хоой-улгазы-биле доктааткан кызыгаар-ыннарны барымдаалап, документи-болгаш материалдарны хавыраар.

3. Касса болгаш албан черинин ба-алгадын, складтарны болгаш архив-таңмалааш хаарын, документиленер-ни материалдарны хавыраарын хынал органнарының болгаш организация-ны төлээлтирген албан-дужаалдыг кижилерин киржилгези-биле чорудар;

4. Одунуң баш миннип харыылаар айты-иштинге күүсекчи эрге-чагырганың алдыг органнарының девискээр арының база оларның структурлуг кижилерин, Тыва Республиканың күрүнө

эрге-чагырга органнарының болгаш күрүнө органнарының, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр фондустарының орган-нарының, тус чер бот-башкарылга органна-рының албан-дужаалдыг кижилеринче, организацияларже делеглерни чорудар;

5) бодунуң баш миннип харыылаар айты-рының иштинге хыналда кылыр органнар-ның болгаш организацияларның удуртукчу-ларын болгаш өске-даа албан-дужаалдыг кижилеринден контрол хемчеглер чорудуп турда илереттинген чурум үрээшкннеринин фактыларына хамаарыштыр бижимел тайылбырлар бээрин, а ол ышкаш доктааткан чурум езугаар шынзыттыг документ-тилерин эргежок чугула хоолгаларын бээрин негээр;

6) хынал турар органнарының болгаш организацияларның контрол хемчеглер чорудуп турда октааттыг документилерин болгаш материалдарын албан-дужаалдыг кижилерин киирбээнин азы өй-шаанда эвес кылдыр кииргенин фактыларына хамаарыштыр актыны тургузар;

7) бодунуң харыылаар айтырының иштинге хынал турар органнарының болгаш организацияларның саң-хөө-ажыл-агый айтырыгларга хамааржыр шупту эргежок чугула документиленер-биле, ооң иштинде күрүнө чажыды, албан ажилының, коммер-ция база өске-даа хоойлу-биле камгалап тур-рар чажытты тургузуп турар документилен-биле доктааткан чурум езугаар таныжар;

8) хынал турар органнарының болгаш ор-ганизацияларның саң-хөө-ажыл-агый айтырыгларга хамааржыр болгаш хынал турар органнарының болгаш организация-ларның медээлер баазазында электроннуг хевир-биле шыгжаттыг медээлер-биле, ооң иштинде күрүнө чажыды, албан ажилының, коммерция база өске-даа хоой-лу-биле камгалап турар чажытты тургузуп турар медээлер-биле доктааткан чурум езугаар таныжар;

9) медээлерин электроннуг баазазында техниктиг документиленер-биле таныжар;

10) административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкннеринин дугайында, бир эвесындыг эрге Россия Федерациязының хоойлужудул-газы-биле көрдүнген болза, протоколдарны тургузар.

2. Саналга палатазының албан-дужаал-дыг кижилери кассаларны, кассалар болгаш албан черинин бажыңнарын, складтарны болгаш архивтерни таңмалааш хагган тава-рылгада, бо чүүлдүн 1-ги кезээнин 2-ги пунктузу-биле көрдүнген документиленер болгаш материалдарны хавырган таваарылга-да, Саналга палатазының регламентизи-биле доктааткан чурум езугаар Саналга палата-зының даргазынга ол дугайында дораан (24 шак дургусунда) дыңнадыр ужурлуг.

3. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери хынал турар органнарының болгаш организацияларның оперативтиг-ажыл-агыйжы ажил-чорудулгазынче холгаарлаар, а ол ышкаш контрол хемчеглер чорудуп турар үеде алган медээни тарадыр, боттары-ның түннелдерин контрол хемчеглерни доозарынга база чогуур актыларны болгаш отчеттарны тургузарынга чедир ажык кылдыр тудар эргези чок.

4. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери хынал турар органнарга болгаш организацияларга контрол болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглер чорудуп турда олар-га билдингир апарган күрүнө, албан ажи-лының, коммерция база өске-даа хоойлу-биле камгалап турар чажытты кадагалаар, контрол болгаш эксперт-аналитиктиг хем-чеглерни чөптүү-биле болгаш шынны-биле чорудар, оларның түннелдерин чогуур акты-ларга, отчеттарга болгаш төнчү түннелдерге көргүзер.

5. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери оларның чорудуп турары контрол болгаш эксперт-аналитиктиг хемчеглерин шынны болгаш чөптүг болуру дээш, а ол ышкаш күрүнө база оон өске-даа хоойлу-биле камгалап турар чажытты таратканы дээш Россия Федерациязының хоойлужу-дугазы езугаар харыысалгалыг болур.

6. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилери Саналга палатазының азы оон кир-жилгези-биле чорудуп турары контрол бол-гаш эксперт-аналитиктиг хемчеглерин төн-чү азы үе аразының түннелдерин чөпшээрел чокка ажык чарлааны дээш үндүреринге чедир корум-чурум харыысалгазын алыр.

7. Саналга палатазының даргазы, дар-газының оралакчызы болгаш аудиторлары Дээди Хуралдың, ооң комиссияларының болгаш ажилчын бөлүктөрүнүн хуралда-рынга, Тыва Республиканың Чазаның бол-гаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының өске-даа органнарының ху-ралдарына, а ол ышкаш Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының чанында харылзаштырыкчы болгаш чөвү-лээр эргелиг органнарының хуралдарына олуржур эргелиг.

8. Хыналдалар болгаш шинчилелдер объектилеринин удуртукчулары Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринин ажилына эргежок чугула байдалдарны тургузар, оларга эргежок чугула оран-саваны, харылзаа херекселдерин болгаш оргтехниканы бээр хүлээлгелиг.

26 чүүл. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринин негелделерин күүседир албан болуру

1. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринин, оларның Россия Федерация-зының хоойлужудулгазы-биле база Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле доктааткан албан-дужаал бүрүн эргелерин боттандыраар-биле холбашкан негелделе-рин болгаш делег бижиктерин Тыва Респу-бликаның күрүнө эрге-чагырга органнарының болгаш күрүнө органнарының, күрүнениң бюджеттен дашкаар девискээр органна-рының, тус чер бот-башкарылга органна-рының, күрүнениң даштыкы контролон боттандырып турар организацияларның күүседир албан болур.

2. Саналга палатазының албан-дужаалдыг кижилеринин хоойлу езугаар негелделерин болгаш делеглерин күүсетпези, а ол ышкаш оларга дагып каан албан-дужаал бүрүн эргелерин күүседиринге шалтык кадары Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле тургускан харыысалгага онаажыр.

27 чүүл. Саналга палатазының даргазы-ның, даргазының оралакчызының, аудито-рунун шынзылгасы

1. Саналга палатазының даргазы, дар-газының оралакчызы, аудитору оларның бүрүн эргелерин бадыткап турар докумен-тилер болуп турар шынзылгаларлыг болур.

2. Саналга палатазының даргазының, даргазының оралакчызының, аудитору-нун шынзылгаларының дугайында дүрүмнү Дээди Хуралдың доктаалы-биле бадылаар.

5 эге. Түңнел болгаш шилчилгелиг чүүлдер

28 чүүл. Бо Хоойлуну хүлээп алганы-биле

холбаштыр дараазында хоойлужудулга актыларын күжүн чидирген деп санаар

Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирген хүнүнден эгелеп:

2001 чылдың декабрь 7-де № 1200 "Тыва Республиканың Саналга палатазының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун ("Тувинская правда", 2002 чылдың январь 17-де);

2003 чылдың ноябрь 27-де № 366 УХ-1 "Тыва Республиканың Саналга палатазының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун ("Тувинская правда", 2004 чылдың январь 13-те; "Шын", 2004 чылдың январь 22-де);

2004 чылдың июнь 30-де № 785 УХ-1 "Тыва Республиканың Саналга палатазының дуга-йында" Тыва Республиканың Хоойлузунуң 10 чүүлүнге өскерилгелер кириеринин дугайын-да" Тыва Республиканың Хоойлузун ("Тувин-ская правда", 2004 чылдың июль 6-да; "Шын", 2004 чылдың июль 21-де);

2007 чылдың октябрь 31-де № 316 УХ-11 "Тыва Республиканың Саналга палатазының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузу-нун 7 чүүлүнге өскерилгелер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун ("Тувинская правда", 2007 чылдың ноябрь 13-те; "Шын", 2007 чылдың ноябрь 15-те);

2010 чылдың ноябрь 9-та № 36 ДХ-1 "Тыва Республиканың Саналга палатазының дуга-йында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун ("Тувинская правда", 2010 чылдың ноябрь 11-де; "Шын", 2010 чылдың ноябрь 11-де);

2011 чылдың апрель 1-де № 521 ДХ-1 "Тыва Республиканың Саналга палатазының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлу-зунга өскерилгелер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун ("Тувинская правда", 2011 чылдың апрель 9-та; "Шын", 2011 чылдың апрель 9-та);

2011 чылдың апрель 6-да № 575 ДХ-1 "Тыва Республиканың Саналга палатазының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун ("Тувинская правда", 2011 чылдың апрель 14-те; "Шын", 2011 чылдың апрель 16-да).

29 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирери

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2011 чылдың июль 25

№ 783 ДХ-1.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Шимчевес өнчү-хөреңгилер объектилеринин күрүнениң техниктиг учедунуң болгаш техниктиг четчелээшкннин талазы-биле ажилдарны кылырының тарифтерин бадылаарының дугайында

2011 чылдың июль 29 №483 Кызыл хоорай

1997 чылдың октябрь 13-те Россия Феде-рациязының Чазаның "Россия Федерация-зынга чуртталга фондустун күрүнө учеду-нун дугайында" №1301, 2000 чылдың декабрь 4-те "Капитал тудугнун объектилерин Россия Федерациязынга күрүнениң техниктиг уче-дунуң болгаш техниктиг четчелээшкннин дугайында" №921 доктаалдарына, 2002 чылдың май 15-те Россия Федерациязының Тудуг болгаш чуртталга-коммунал компе-кзинин талазы-биле күрүнө комитединин №79 дужаалы-биле бадылаттыг хуорай тудуушкун ажил-чорудулгазының объекти-леринин күрүнениң техниктиг учедунуң болгаш техниктиг четчелээшкннин талазы-биле ажилдарны күүседиринин үезинин нормаларына дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың "Техниктиг четчелээшкнн бюрозун" күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинин чорутканы шимчевес өнчү-хөреңгилер объектилеринин күрүнениң техниктиг учедунуң болгаш техниктиг четчелээшкннин талазы-биле ажилдарны күүседиринин үезинин нормаларына дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың "Техниктиг четчелээшкнн бюрозун" күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинин чорутканы шимчевес өнчү-хөреңгилер объектилеринин күрүнениң техниктиг учедунуң болгаш техниктиг четчелээшкннин талазы-биле ажилдарны күүседиринин үезинин нормаларына дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

2. Хүлээп алыышкын кылыр оран-саванын хостуг кирер стендилеринге тарифтер-нин дугайында медээлерни азарын Тыва Республиканың "Техниктиг четчелээшкнн бюрозун" күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези хандыраар.

3. 2008 чылдың июнь 16-да Тыва Рес-публиканың Чазаның "Шимчевес өнчү-хө-реңги объектилеринин техниктиг четчелээш-киннин талазы-биле ажилдарның тарифте-рин бадылаарының дугайында" №371 док-таалын күжүн чидирген деп санаар.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

5. Бо доктаал ону албан-езузу-биле парлаан хүнден, он хонук эрткенде, күштүг болуп кирер.

6. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанынга дагыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Ак-Довурактан медээлер

ХООРАЙ ХҮНҮН БАЙЫРЛААН

Ак-Довурак эрткен дыштаныр хуннерде Хоорай хүнүн байырлап эрттирген. Бо байырлалга тураскааткан спортчу маргылдаалар неделя бурунгаар-ла эгелээн турган. Ак-довуракчылар волейболга, шыдыраага, мергелээринге, биче-футболга база тыва хүрешке аалчылары-биле күжүн шенешкен.

Волейболга эр улустун 8 командазының аразындан баян-талажылар тиелеп үнгөн. Херэз-женнер аразында ак-довуракчылар тиелээн. Шыдыраага 26 ойнакчы киришкен. Данзын-оол Иргитович Лопсан чемпионнаан. Ийги черни Анатолий Хомушкун ээлээн. Үшкүзүн — Кызылдан Аржаан Докмит. Мергелээринге 12 команда киришкен. Ак-Довурактын АТБ командасы кымга-даа уттурбайн, бирги черге үнгөн. Биче-футболга «Хемчик» тилекчи болган, а Аксы-Барлыктын командасы ийги черни алган. Үшкү черде — Ак-Довурактын №1 школасы.

Эң-не улуг сонугалды 32 мөгенин хүрежи болдурганы чугаажок. Аңаа республиканың Арзылаң мөгези Эрес Кара-Сал шүүлгеш, 15 муң рубльди шаңналга алган. Барыын-Хемчиктен Саян Дамба үжүрлөшкен. 3-4 болгаш 5-8-ки черлерни ээлээн мөгелерге база акаша шаңналдарын тывыскан.

Хоорай хүнүнде Ак-Довурактын албан организацияларының болгаш бүдүрүлгелеринин коллективтеринин байырлыг чыскаалы болган. Ажыл-ишчи чедишкinnerни түннээн байырлыг хуралга «Чылдың кижизи» мөөрейин түннелдерин үндүргөн.

Чеди номинациялар аайы-биле тилекчилер илерээн: Светлана Дугааровна Хомушкун (өөредилге), Ольга Чүргүн-ооловна Ооржак (кадык камгалалы), Лилия Мөңгүн-ооловна Куулар (культура), Валерий Васильевич Донгак (спорт), Владимир Хирлиг-оолович Хомушкун (эрге-хоойлу), Лариса Дакаевна Шагаалаң (бүдүрүлге), Ольга Ивановна Ооржак (ачы-буян чедирилгези). Оон аңгыда хоорайда күш-ажылдың хоочуннарынга байыр чедирип, хүндүлел бижиктерни болгаш суй белектерни тывыскан.

Ак-довуракчылар ол кежээ ТР-ниң алдарлыг артизи Олег Сарыларнын удуртканы «Хөндөк» бөлүүнүн болгаш Кызылдың уран чүүл колледжизинин сургуулдарынын концертин сонугаргал көргөн. Хоорай хүнүнүн байырлалы орай кежээ каас-чараш фейерверк-биле доозулган.

БАШТАЙГЫ ШКОЛА

Ак-Довурак 1946 чылда тургустунган. №2 школа 1961 чылда баштайгы өөреникчилерин хүлээп алган. Школа тудуун дыка кыска үенин дургузунда кылган. Бо чылын хоорайның баштайгы школасы 50 харлап турар.

Школаны бир дугаар хүлээп алган директору Н.А.Немцова, оон соонда директорлап чорааннар И.К.Кустов, В.П.Шикин, П.Д.Сундукова, З.С.Дуктен-оол. Бо школага ат-сураа билдингир башкылар ажылдап чораан: Социалист Күш-ажылдың Маадыры С.С.Тамдын-оол, РСФСР-ниң алдарлыг башкылары А.Б.Күжүгет, Д.К.Сүге-Маадыр, Н.И.Инжиганова, А.И.Бобылева, А.К.Оюн болгаш өскелер-даа. Школаның онза чоргааралы-оон доозукчулары: О.С.Саая, Тываның даг болбаазырадыр компаниязының чингине директорунун ора-

лакчызы, Ч.Ю.Кунгаа, филология эртемнеринин кандидаты, ол Америкада чурттап турар, англи дыл башкызы, А.Х.Делгер, медицина эртемнеринин кандидаты, Н.Г.Донгак, экономика эртемнеринин кандидаты дээш, оон-даа өске.

Амгы үеде школа коллективин директор О.М.Салчак удуртуп турар. 304 өөреникчини 35 педагог өөредип-кижизидип турар. Үш башкы РФ-тин Президентизинин грант шаңналының эдилекчилери болган: Л.Х.Ооржак, Т.С.Салчак, Т.С.Донгак. Хоорай чагыргазының

даргазының грантызын чаалап ап, «Эң эки класс башкызы» болганнар: Г.Д.Хайдып, Б.К.Лопсан, У.Д.Байыр. «Чылдың башкызы» атты чаалап алганнар В.К.Ооржак, С.Н.Монгуш хамааржыр.

2011 чыл школаның төөгүзүнге онзагай чыл бооп артар. РФ-тин Чазаның доктаалы-биле школа федералдыг бюджеттен субсидия алгаш, чаа оран-саваже кирер аргалыг болган. Сентябрь 1-де ийи дугаар школаның биргиклассчылары чаа школаже кирген.

50 харлаан школаның бөлүк башкылары ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызынын, ТР-ниң Дээди Хуралынын хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

«№8 ортумак ниити билиг школасы» муниципалдыг өөредилге албан черинин оран-савазының немелде тудуун (325 олуттут) электри-биле хандылары-биле «Тываэнерго» ААН-ниң электри четкилеринче Кызыл хоорайның мэриязының капитал тудуг департаментизинин электри хүлээп алыр тургузугларының технологтуг коштурулгасы дээш төлевирнин хемчээлин доктаадып тургузарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТАРИФТЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЛБАНЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2011 чылдың октябрь 14, №57, Кызыл хоорай

2003 чылдың март 26-да «Электроэнергетика дугайында» №35-ФЗ Федералдыг хоойлуга, 2010 чылдың ноябрь 30-де Россияның федералдыг тарифтер албанының «Электри четкилеринге технологтуг коштурулга дээш төлевирнин хемчээлин бодарадырының талазы-биле методиктиг айтышкыннарны бадылаарының дугайында» №365-з/5 дужаалыга, Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 15-те №604 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының дугайында дүрүмге, 2011 чылдың октябрь 14-те Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының баштаар черинин №14 протокол шиитпиринге үндөзүлгө, Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының доктаадыры болза:

1. Тыва Республика, Кызыл хоорай, Правобережная кудумчузу, 54 деп адресе турар «№8 ортумак ниити-билиг школасы» муниципалдыг өөредилге албан черинин оран-савазының немелде тудуун (325 олуттут) чагыттыг күчүзү 312,9 кВт, электри хандырылганың ийги категориязының электриси-биле хандылары-биле «Тываэнерго» ААН-ниң электри четкилеринче Кызыл хоорайның мэриязының капитал тудуг департаментизинин электри хүлээп алыр тургузугларының технологтуг коштурулгасы дээш төлевирнин хемчээлин НӨУ чокта 1755452 (бир миллион чеди чүс бежен беш муң дөрт чүс бежен ийи) рубль кылдыр доктаадыр.

2. Бо доктаал доктаадып тургускан чурум езугаар күштүг болуп кирер.

Удуртукчу Е. КАТАЕВА.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторунун орадакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлөттүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7000. Чагыг 121. Номери парлагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 17.00.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

Төрүттүнген хүндүлел-биле

Бистиң эргим, хүндүлүг, ынак ачавыс, кырган-ачавыс, катывыс Сергей Сандуевич МОНГУШ 60 чылдың октябрь 20-де 55 харлаар. Ачавыска төрүттүнген хүнүн таварыштыр кан дег кадыкшылды, узун назынны, аас-кежикти күзеп, делегейде бар бүгү-ле айыраң чараш чечектерни сөңөп тур бис.

Ачавыс хөй чылдар дургузунда өөредилге шугумунга үре-түннелдиг ажылдап, хөй санныг хүндүлел бижиктер-биле шаңнаткан. Ол амгы үеде чедир чонувустун ажы-төлүн эртем-билигке өөредип чоруур. Төрүттүнген хүнүн таварыштыр ачавыска изиг байырны чедирип тур бис!

Хүндүткел-биле,

өөнүң ишти, ажы-төлү, күдээлери, уйнуктары

Сүт-Хөл кожууннун 70 чылы-биле

Сүт-Хөл кожууннун 70 чыл оюн таварыштыр чагырга дарга Орлан Александрович Монгушка, суму чагыргазының дарга Амир Хүрөң-оолович Ондарга, кожууннун улус өөредик килдизинин, ортумак школаның удуртукчуларынга болгаш башкы коллективтеринге, ол ышкаш хоочуннар Бораш Серенааев Ондарга, эмчи Антонина Чыласовна Монгушка, хоочун баш Мөңгүн-оол Бораевич Кууларга кан дег кадыкшылды, ак орут аас-кежиктиг болурун күзөдүм. Ажыл-ижиңерге чедишкinner болунар!

Хоочун башкы Анзатмаа Шавыраевна Монгуш

Эки медээ

ТАРАА АЖААЛДАЗЫ ДООЗУЛГАН

Республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлери күдүжүт ажаалдазын үе-шаанда дооскан дугайындагы ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының болгаш механизация килдизинин башкарыкчы специалист Азиана Саая биске дыңнаткан.

Октябрь 18-тин хүнү-биле алгаш көөрге, 18941 га Шөлдүн 8838 газындан ак-тарааның, 1674 га черден арбайның, 8417 газындан суланың, 11,5 га черден чинге-тарааның дүжүдүн ажаап алган. Бир эвес ону тараа культуразының дүжүдүнге онааштыр алыр болза, 10374 тонна ак-тарааны, 1852 тонна арбайны, 9754 тонна суланы, 28,8 тонна чинге-тарааны ажаап алган. Ынчангаш бо чылын бир гадан ортумаа-биле 12 центнер дүжүттү алганы — эки ажылдың түннели. Тараа дүжүдүн ажаап алырынга Сүт-Хөл (102 хуу), Улуг-Хем (103 хуу), Каа-Хем (102 хуу), Кызыл (111

хуу), Бии-Хем (109 хуу) кожуушылгарап, планныг онаалда ажыр күүсеткен. Барыын-Хем Бай-Тайга, Чаа-Хөл, Тес-Хем, Каа-Хем кожууннар күдүжүт ажаалдазынга эки белек-биле өскелерден ылгалып үнөткөн онзалап болур.

Тараажылар аш-чемге ажаап тараа аймаан бүрүнү-биле ажаап алган. Бо хонуктарда Сүт-Хөлде 40 га, Чөөн-Хемчикте 30 га, Улуг-Хемде 10 га, Тандыда 30 га черде мал чеминге ажылгаар сууны ажаап алыр ажылдар күдүжүтүлүк чоруп турар.

Айлаң МОНГУШ

Чагаалар аразында БАЙ-ДАГ ШКОЛАЗЫ 70 ХАРЛААН

Кандыг-даа кижинин амыдыралында сагыш-сеткилден утундурбас, балалбас буяныг чылдар — школачы үези. Ол чылдар онзагай. Киж бөрүзүнүн карактарынга эртем-билиг берген башкылары, кады өөренип чораан эргим, чалыы, чараш эштери чуруттунуп, сагыш-сеткилинге сактыышкыннар дойлуп келир үелер турар.

Эрзин кожууннун Бай-Даг сумузунга баштайгы школа 1941 чылдың сентябрь 1-де эге билиг школазы болуп ажыттыгган. 1-ги класска 36 өөреникчини хүлээп ап, оларны ийи класска чаргаш, ийи

башкы өөредип кирипкен. Оон 70 чылдар эрткен, школа таныттынмас болуп хөгжээн, хөй оолдар, уругларны эртем билиг-биле чепсеглээш, амыралче үдеп келген. Оларнын аразында ат-алдарлыг ажылдап, Тываның сайзыралыга үлүүн көргөзүп чоруурлар кайы хөй. Олар шунга октябрь 21-де төрөөн школазының 70 харлаан юбилейлиг байырыгын чыгып келир.

Галина ТОНДУТ

Россия Федерациязынын үлүс өөредилгезинин хүндүлүг ажылдакчызы.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304740. Россия Федерациязынын Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалык коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызынын Ортаакы Сибирь регионнар аразынын девискээр эргелели «Шыны» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко 1).

Солунда парлаттыгган материалдарнын авторларынын бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгган саннары болгаш өскө-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.